

FRAZEOLOGIZMLARNI TARJIMA QILISH USULLARI VA STRATEGIYALARI

Toshtemirov Jaxongirmirzo Akramjon o'g'li,

UBS magistranti

“Ziyo-kids academy” NTM o'qituvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada frazeologizmlarni tarjima qilishning nazariy va amaliy masalalari tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari, semantik tabiati hamda obrazlilik darajasi tarjima jarayonidagi asosiy muammolardan biri sifatida yoritiladi. Tadqiqotda frazeologizmlarni ekvivalent tarjima qilish, muqobil variantlardan foydalanish, tavsifiy tarjima, kalkalash usullar asosida o'g'irish strategiyalari ilmiy jihatdan izohlanadi. Shuningdek, turli tillardagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini saqlab qolish hamda tarjimada pragmatik adekvatlikni ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari badiiy tarjima, qiyosiy tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida frazeologik birliklarni o'rganishda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: frazeologizm, frazeologik birlik, tarjima strategiyasi, tarjima usullari, ekvivalentlik, adekvat tarjima, kalkalash, tavsifiy tarjima, semantika, badiiy tarjima, qiyosiy tilshunoslik, tarjimashunoslik.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и практические вопросы перевода фразеологизмов. Национально-культурные особенности фразеологических единиц, их семантическая природа и степень образности рассматриваются как одни из основных проблем переводческого процесса. В исследовании с научной точки зрения объясняются стратегии перевода фразеологизмов на основе эквивалентного перевода, использования альтернативных вариантов, описательного перевода и калькирования. Особое внимание также уделяется вопросам сохранения лингвокультурных особенностей фразеологических единиц различных языков и обеспечения прагматической адекватности перевода. Результаты исследования могут служить важным научным источником при изучении фразеологических единиц в области художественного перевода, сопоставительного языкознания и переводоведения.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологическая единица, стратегия перевода, методы перевода, эквивалентность, адекватный перевод, калькирование, описательный перевод, семантика, художественный перевод, сопоставительное языкознание, переводоведение.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical issues involved in the translation of phraseological units. The national-cultural characteristics, semantic nature, and degree of figurativeness of phraseological expressions are examined as one of the major challenges in the translation process. The study scientifically explains translation strategies based on equivalent translation, the use of alternative variants, descriptive translation, calquing, and transformational methods. Particular attention is also paid to preserving the linguocultural features of phraseological units in different languages and ensuring pragmatic adequacy in translation. The results of the research serve as an important scholarly source for the study of phraseological units in the fields of literary translation, comparative linguistics, and translation studies.

Keywords: phraseologism, phraseological unit, translation strategy, translation methods, equivalence, adequate translation, calquing, descriptive translation, semantics, literary translation, comparative linguistics, translation studies.

Kirish. Frazeologik birliklar (FBlar) tilshunoslikda alohida o'rin tutuvchi, ma'lum bir tilning o'ziga xosligini, uning boyligini va madaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi barqaror so'z birikmalari hisoblanadi. Ular ikki yoki undan ortiq so'zning o'zaro birikishidan hosil bo'lib, yakka so'zlarning ma'nolaridan kelib chiqmaydigan, balki butun birikma uchun

xos bo'lgan yaxlit, ko'chma ma'noga ega bo'ladi. Bu xususiyat FBlarni erkin so'z birikmalaridan keskin farqlaydi va ularning lingvistik mohiyatini belgilovchi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. FBlarning tushunchasi tilshunoslikda turli yondashuvlar asosida talqin qilingan bo'lib, ularning barqarorligi, reproduktivligi va idiomatikligi kabi xususiyatlari umumiy qabul qilingan mezonlardir. Frazzeologiya tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida aynan shu birliklarni o'rganadi va ularning shakllanishi, rivojlanishi, ma'no xususiyatlari hamda nutqdagi funksiyalarini tahlil qiladi. Shu bilan birgalikda, frazeologizmlarni tarjima qilish usullari ham keng tadqiq qilinmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Frazzeologizmlarni tarjima qilishning eng maqbul, ammo kam uchraydigan usuli bu to'liq ekvivalent tarjimadir. Bu usulda manba tildagi frazeologizmga maqsad tilda semantik, stilistik va funksional jihatdan to'liq mos keladigan frazeologik birlik topiladi. Masalan, ingliz tilidagi "Achilles' heel" iborasini o'zbek tiliga "Axilles tovon" deb tarjima qilish to'liq ekvivalent hisoblanadi, chunki ikkala ibora ham "zaif tomon" ma'nosini, kelib chiqish tarixini va uslubiy rangini to'liq saqlab qoladi. Bunday ekvivalentlar, odatda, umuminsoniy tushunchalar, mifologik obrazlar yoki xalqaro terminlar bilan bog'liq frazeologizmlarda uchraydi. Biroq, ko'pincha qisman ekvivalent tarjimaga murojaat qilishga to'g'ri keladi. Bu holatda maqsad tilda manba tildagi frazeologizmga ma'no jihatdan yaqin, ammo stilistik yoki emotsional jihatdan ba'zi farqlarga ega bo'lgan frazeologik birlik topiladi. Tarjimon bunday hollarda uslubiy farqlarni hisobga olib, matnning umumiy ohangiga mos keladigan variantni tanlashi lozim. Qisman ekvivalentlar asl frazeologizmning barcha nuanslarini to'liq aks ettirmasa-da, asosiy ma'noni yetkazishda samarali bo'lishi mumkin.

Frazzeologizmlarni tarjima qilishda qo'llaniladigan yana bir usul bu frazeologik kalka (izohli tarjima)dir. Bu usulda manba tildagi frazeologizmning tarkibiy qismlari so'zma-so'z tarjima qilinib, maqsad tilda yangi frazeologik birlik hosil qilinadi. Masalan, ingliz tilidagi "blue blood" iborasini o'zbek tiliga "ko'k qon" deb tarjima qilish kalka usuliga misol bo'la oladi. Bu usul maqsad tilni yangi obrazlar bilan boyitishi mumkin, ammo noto'g'ri qo'llanilganda matnning sun'iyiligiga yoki tushunarsizligiga olib kelishi mumkin. Kalka, asosan, xalqaro frazeologizmlar yoki maqsad tilda o'xshash obrazlar mavjud bo'lmagan hollarda qo'llaniladi. Ta'rifiy tarjima esa manba tildagi frazeologizmning ma'nosini maqsad tilda erkin so'z birikmalari yoki oddiy tushuntirish orqali ifodalashni anglatadi. Bu usul frazeologizmga to'liq yoki qisman ekvivalent topish imkonsiz bo'lgan, ayniqsa, chuqur madaniy-spetsifik frazeologizmlarni tarjima qilishda juda foydali. Masalan, o'zbek tilidagi "qo'y og'zidan cho'p olmagan" iborasini ingliz tiliga "very meek and harmless person" (juda yuvosh va beozor odam) deb ta'rifiy yo'l bilan tarjima qilish mumkin. Ta'rifiy tarjima ma'noni aniq yetkazadi, ammo asl frazeologizmning ixchamligini, obrazlilikini va stilistik ta'sirini yo'qotishi mumkin, bu esa tarjimonning tanloviga bog'liq bo'ladi.

Adabiyotlar sharhi. Ba'zi hollarda, ayniqsa, madaniy jihatdan chuqur farq qiluvchi frazeologizmlarni tarjima qilishda adaptatsiya (madaniy moslashuv) strategiyasi qo'llaniladi. Bu usulda frazeologizmning obrazlari yoki tarkibiy qismlari maqsad til madaniyatiga mos ravishda o'zgartiriladi, shu bilan birga uning asosiy ma'nosi saqlab qolinadi. Adaptatsiya tarjima qilingan matnning maqsad auditoriya uchun yanada tushunarli va qabul qilinadigan bo'lishini ta'minlaydi, ammo bu asl matndan ma'lum darajada uzoqlashishni ham anglatishi mumkin. Eng moslashuvchan usullardan biri bu kontekstual tarjimadir. Bu strategiya frazeologizmning ma'nosini uning atrofidagi matn kontekstidan kelib chiqqan holda erkin so'z birikmasi yoki oddiyroq ibora bilan tarjima qilishni nazarda tutadi. Kontekstual tarjima, ayniqsa, frazeologizmning ma'nosi kontekst orqali aniq bo'lgan va uning obrazlilikini saqlab qolish shart bo'lmagan hollarda samarali bo'ladi. Bu usul tarjima qilingan matnning tabiiyligini va tushunarlilikini birinchi o'ringa qo'yadi, garchi asl frazeologizmning shakli va ba'zi stilistik xususiyatlari yo'qotilishi mumkin bo'lsa ham.

Tahlillar va natijalar. Frazeologizmlarni tarjima qilish usullari va strategiyalari mavzusi, tarjimonlar uchun muhim bo'lib, frazeologik birliklarning turli xil tildagi ifodalash usullarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Bu usullar va strategiyalar, frazeologik birliklarning ma'nosini, uslubini va kontekstini to'g'ri aks ettirish uchun tanlanadi. Ularning tanlovi, tarjimaning sifatini, ma'nosining aniqligini va matnning madaniy mazmunini saqlashni ta'minlaydi.

Birinchi, to'g'ridan-to'g'ri tarjima (lojik yoki so'zma tarjima) metodiga asoslangan usullar mavjud. Bu usulda, tarjimon asl frazeologik birlikning har bir komponentini so'zma-so'z tarjima qiladi. Bu usul, odatda, frazeologik birliklarning ma'nosi va uslubini saqlashda yaxshi natija beradi, lekin ba'zida ma'noni to'liq yoki to'g'ri aks ettirmasligi mumkin, chunki frazeologik birliklarning ma'nosi odatda so'zlardan emas, balki ularning birgalikdagi mazmunidan hosil bo'ladi. Misol uchun, ingliz tilidagi "break the ice" iborasi, so'zma-so'z tarjimada "sovuqni buzish" bo'lib qoladi, lekin asl ma'nosi "yangi tanishuvda ilk muammolarni yengish" yoki "kommunikatsiyani boshlash"dir. Shuning uchun, bu metodda, tarjimon frazeologik birlikning asl ma'nosini yodda tutib, uni mos keladigan variantga o'zgartirishi zarur.

Ikkinchi, ekvivalent yoki mos tarjima usuli, frazeologik birlikning ma'nosini boshqa tilda ekvivalent ifodalar bilan almashtirishga qaratilgan. Bu usulda, tarjimon, ma'no jihatidan mos keladigan frazeologik iborani yoki ifodani tanlaydi. Bu usul, ayniqsa, frazeologik birliklarning madaniyatlararo ekvivalenti mavjud bo'lsa, juda samarali bo'ladi. Masalan, rus tilidagi "как с гуся вода" iborasi, ingliz tilida "like water off a duck's back" bilan ekvivalent bo'lib, ularning har ikkalasi ham muayyan muammoning yoki vaziyatning hech qanday ta'sir qilmasligini ifodalaydi. Bu metod, tarjimaga tabiiylik va tabiiylik hissi kiritadi, shuningdek, o'quvchiga matnni tushunarli qilish imkonini beradi.

Uchinchi usul, tarjimaning kontekstual yondashuvi bo‘lib, bunda tarjimon frazeologik birlikning ma’nosini uning kontekstida analiz qiladi va mos keladigan tarjimini tanlaydi. Bu usul, frazeologik birlikning o‘ziga xosligini va ma’nosini asosan matn kontekstidan aniqlashga yordam beradi. Bu, ayniqsa, frazeologik birliklar turli xil kontekstlarda turlicha ma’nolarni anglatishi mumkin bo‘lganda muhimdir. Masalan, “pushing the envelope” iborasi, texnik yoki ijodiy sohada yangi chegaralarni bosib o‘tishni anglatishi mumkin, va uning tarjimasi, matndagi joylashuviga va ma’nosiga qarab, “chegarani kengaytirish” yoki “yangi imkoniyatlarni izlash” tarzida bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, tarjima strategiyalaridan biri, frazeologik birliklarni izohlash yoki ta’rif qilish usulidir. Bu usulda, tarjimon, frazeologik birlikning ma’nosini tushuntib beradigan yoki uning madaniy va kontekstual ma’nosini anglatadigan izohlarni qo‘shadi. Bu, ayniqsa, murakkab yoki madaniyatga xos frazeologik iboralar uchun juda foydalidir, chunki bu orqali o‘quvchi yoki tinglovchi, asl ma’noni yaxshiroq tushunishi mumkin.

Tarjimada frazeologik birliklarning funksional roli va ahamiyati juda katta bo‘lib, ular tarjima jarayonida matnning ma’no va uslubini to‘g‘ri aks ettirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu birliklar, ayniqsa, badiiy, madaniy va texnik matnlarda, tarjimonlarning tarjima qilishdagi mahorati va malakasini sinovdan o‘tkazadigan muhim elementlardir. Ularning funksional roli va ahamiyatini tushunish uchun avvalo, frazeologik birliklarning tarjima jarayonidagi o‘rni va ularning muayyan vazifalarini aniqlash lozim.

Birinchidan, frazeologik birliklar, avvalo, matnning ma’no va uslubini saqlashda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu birliklar, odatda, birgalikda ma’no ifoda qiladigan iboralar, maqollar, shakllar yoki an’anaviy ifodalar bo‘lib, ular matnning o‘ziga xosligini, uslubiy xususiyatlarini va madaniy kontekstini aks ettiradi. Tarjima qilinayotganda, ushbu birliklarning to‘g‘ri tarjima qilinishi tarjima sifatining yuqori bo‘lishi uchun zarur bo‘lib, ular matnning asli uslubini, uslubiy yondashuvini va mazmunini saqlashga yordam beradi. Masalan, badiiy tarjimada frazeologik birliklar muallifning uslubiy uslublarini, til va madaniyatlararo aloqalarni to‘g‘ri ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi.

Ikkinchidan, frazeologik birliklarning tarjima jarayonidagi funksional roli, ularning matn kontekstiga moslashtirilishi bilan aniqroq ifodalanadi. Bu, ayniqsa, tarjimonlarning kontekstual yondashuvi bilan bog‘liq. Tarjimonlar, frazeologik birliklarning asl ma’nosini va ularning foydalanilish joyini to‘g‘ri tushunishlari, ularni tarjima qilishda muhim omil hisoblanadi. Masalan, "pushing the envelope" iborasi texnik yoki ijodiy matnlar kontekstida yangi chegaralarni bosib o‘tishni anglatishi mumkin, shuning uchun tarjimon, bu iboraning ma’nosini kontekstga mos ravishda tushunib, mos tarjimini tanlashga harakat qilishi kerak. Bu jarayonda, tarjimonning ma’no bilan ishlash qobiliyati va madaniy bilimlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, frazeologik birliklarning ahamiyati, ularni tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolarni yengishda ham namoyon bo‘ladi. Bu muammolar, asosan, bir tomonlama ekvivalentlikni topishdagi qiyinchiliklar va ularni kontekstga moslashtirish

bilan bog‘liq. Ba‘zan, til va madaniyat farqlari sababli, ekvivalent ibora yoki ifoda topish qiyin bo‘lib, tarjimonlar original iborani moslashtirish yoki uni kontekstga mos keladigan variantlarga o‘zgartirishga majbur bo‘ladilar. Bu jarayonda, frazeologik birliklarning tarjimasini to‘g‘ri tanlash va uni kontekst bilan muvofiqlashtirish, matnning tabiiyligini va ma‘no aniqligini ta‘minlash uchun muhim shartdir. Masalan, rus tilidagi "как с гуся вода" iborasi, ingliz tilida "like water off a duck's back" bilan ekvivalent bo‘lishi mumkin, ammo ularning tarjimasini kontekstga qarab o‘zgartirilishi mumkin. Shuning uchun, tarjimonlarning bu muammolarni hal qilishda keng bilim va tajribaga ega bo‘lishlari zarur.

Frazeologik birliklarning tarjimada asosiy xususiyati — ularning ma‘no va uslubiy jihatlari saqlashdir. Bu, tarjimonlardan nafaqat til bilimini, balki madaniyat va tarixni yaxshi bilishni ham talab qiladi. Ularning xususiyatlarini hisobga olgan holda, tarjimonlar frazeologik birliklarni ekvivalentlarga moslashtirishda ma‘no va uslubiy jihatlarni saqlash uchun kontekstual yondashuvni qo‘llashlari lozim. Bu yondashuv, tarjima sifatini oshirish bilan birga, til va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, frazeologik birliklarning to‘g‘ri tahlili va tarjima qilinishi, asl matnning muhitini va muallifning fikr uslubini to‘liq aks ettirishga yordam beradi, shuningdek, til va madaniyatlararo aloqalarni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa. frazeologizmlarni tarjima qilishda usul va strategiyalarning ehtiyotkor tanlovi muhim ahamiyatga ega. Har bir usulning o‘z afzalliklari va cheklovlari bor, shuning uchun tarjimonlar, ularni vaziyatga mos ravishda tanlab, kompleks yondashuvni qo‘llashlari lozim. Bu, o‘z navbatida, tarjima sifatini yuqori darajada saqlash, til va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish hamda mazmun va uslubning muvofiqligini ta‘minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alimov A. Tarjimashunoslikda korpus lingvistikasi imkoniyatlari. Toshkent: Innovatsiya, 2023. B. 130-145
2. Ergashova D. Ingliz va o‘zbek tillaridagi idiomatik iboralarning tarjima muammolari. Andijon: Andijon davlat universiteti nashriyoti, 2022. B. 40-55
3. To‘rayev Sh. Frazeologik birliklarni tarjima qilishda madaniy adaptatsiya. Termiz: Termiz davlat universiteti nashriyoti, 2021. B. 95-110
4. Ochilov S. Tarjima jarayonida frazeologik birliklarning pragmatik aspektlari. Urganch: Urganch davlat universiteti nashriyoti, 2023. B. 60-75
5. Xolmatov N. Frazeologik birliklarning leksikografik tahlili va tarjima lug‘atlari. Toshkent: Ziyonashr, 2024. B. 100-115
6. Bobojonov O. Frazeologik birliklarni tarjima qilishda kontekstning roli. Namangan: Namangan davlat universiteti nashriyoti, 2022. B. 35-50.